

ANALIZA BOTANICZNA ROŚLIN NA WYBRANYCH OBRAZACH HANSA MEMLINGA

BOTANICAL ANALYSIS OF PLANTS IN SELECTED PAINTINGS BY HANS MEMLING

Abstrakt. Niniejszy artykuł koncentruje się nad rozpoznaniem roślin na wybranych obrazach Hansa Memlinga, jednego z najbardziej znanych mistrzów niderlandzkich drugiej połowy XV wieku. Celem pracy jest uzupełnienie informacji na temat szaty roślinnej ukazanej w jego obrazach, które dotychczas nie były przeanalizowane przez przyrodników. Prezentowane badania miały określić stopień dokładności botanicznego odwzorowania namalowanych roślin. Wskazać, które z nich są najczęściej powtarzane i czy sposób ich przedstawienia wykazuje podobieństwa w poszczególnych obrazach i scenach.

Słowa kluczowe: *Hans Memling, malarstwo niderlandzkie XV wieku, rośliny, identyfikacja*

Summary. This article is focused on identification of plants in selected paintings by Hans Memling, one of the best-known Netherlandish Masters from the second half of the 15th century. The goal of this paper is to complete the information regarding flora shown in his paintings that have not been analysed by naturalists until now. The aim of the presented research was to determine the degree of accuracy of botanical representation of the painted plants. The purpose was also to show which of them occurred most often, as well as whether the manner of their depiction indicates similarities between individual paintings and scenes.

Key words: *Hans Memling, 15th century netherlandish paintings, plants, identification*

WPROWADZENIE

Hans Memling (1433-1494) malarz działający aktywnie w Brukseli w drugiej połowie XV wieku należy do ostatniego pokolenia artystów niderlandzkich pracujących w tym mieście. Kształcony początkowo przez mistrzów niemieckich, doskonalił swój warsztat artystyczny w Brukseli ucząc się u boku samego Rogera van der Weydena¹. W jego dziełach zarysowują się zatem wyraźne wpływy malarstwa niemieckiego i flamandzkiego uzupełnionego o elementy renesansu włoskiego². Obrazy Hansa Memlinga były już niejednokrotnie przedmiotem wnikliwych badań historyków sztuki i znana jest ich artystyczna wartość³. Wciąż jednak pozostaje nie do końca poznany świat roślin przedstawiony w obrazach tego mistrza⁴. Warto zatem uzupełnić dotychczasowy stan badań nad szatą roślinną ukazaną w malarstwie Memlinga o analizy botaniczne.

Celem badań jest identyfikacja botaniczna roślin na wybranych obrazach Hansa Memlinga. Określenie stopnia dokładności i poprawności ich botanicznego odwzorowania. Wskazanie powtarzalności rozpoznanych gatunków na poszczególnych obrazach i analiza sposobu ich przedstawiania tak, by określić różnice i podobieństwa. Poruszono także kwestie poprawności ich botanicznego ujęcia uwzględniając między innymi ich właściwe warunki siedliskowe.

Badania przeprowadzono na siedmiu wybranych obrazach Hansa Memlinga, co których nie ma żadnych wątpliwości, że są przypisywane temu właśnie artyście. Ponadto dobór dzieł podyktowany był względami przyrodniczymi, a mianowicie charakteryzując się one wysoką różnorodnością namalowanej roślinności oraz czytelnym jej przedstawieniem umożliwiającym botaniczną identyfikację.

¹ D. de Vos, *Hans Memling*, [w:] *The Dictionary of Art*, red. J. Turner, New York 1996, s. 101.

² U. M. Mazurczak., *Miasto w pejzażu malarskim XV wieku*. Niderlandy, Lublin 2004, s. 201.

³ J. Max Friedländer, 1971. *Early Netherlandish Painting*, t. 6: *Hans Memling and Gerard David*, La Connaissance, Brussels; D. de Vos, Hans Memling. *L'oeuvre complet*, Anvers 1994; H. Belting, Ch. Kruse, *Die Erfindung des Gemäldes. Das erste Jahrhundert der niederländischen Malerei*, München 1994.

⁴ Analizy botaniczne wybranych obrazów Hansa Memlinga zob. L. Behling *Die Pflanze in der mittelalterlichen Tafelmalerei*, Weimar 1957; P. Kulesza, *Szata roślinna w krajobrazach malarstwa niderlandzkiego XV wieku. Identyfikacja botaniczna roślin na wybranych obrazach*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011, s. 413-511.

W pracy przyjęto przyrodniczą metodę rozpoznawania roślin. Opiera się ona na wizualnym odnajdywaniu i porównywaniu cech budowy morfologicznej namalowanych roślin z okazami spotkanymi w naturze oraz w botanicznych kluczach i atlasach.

IDENTYFIKACJA BOTANICZNA WYBRANYCH OBRAZÓW

Jednym z najbardziej bogatych w rośliny obrazów Hansa Memlinga, a jednocześnie nie opracowanym dotychczas przez przyrodników jest Tryptyk Jana Crabbe⁵. Dzieło to pierwotnie było jednym obrazem, które w XVIII wieku zostało podzielone na trzy części⁶. Na wszystkich tablicach tego polptyku pierwszoplanowe sceny religijne (Ukrzyżowanie na panelu centralnym flankowane przez sceny adoracji donatorów i świętych) rozgrywają się w otwartym krajobrazie, wśród wielu roślin, które można zidentyfikować. Najbogatsze pod względem florystycznym jest skrzydło lewe ukazujące klęczącą, starszą kobietę ze świętą Anną. Na tej tablicy udało się rozpoznać botanicznie aż osiem gatunków i są to: mniszek pospolity (*Taraxacum officinale* F.H.Wigg.), babka zwyczajna (*Plantago major* L.), kosaciec żółty (*Iris pseudacorus* L.), stokrotka pospolita (*Bellis perennis* L.), kuklik pospolity (*Geum urbanum* L.), pokrzywa zwyczajna (*Urtica dioica* L.), salatnik leśny (*Mycelis muralis* (L.) Dumort.) i prawdopodobny mak polny (*Papaver rhoeas* L.). Ten ostatni wymieniony gatunek jest jednak trudny do jednoznacznej identyfikacji, gdyż w naturze spotykany jest podobny do niego mak wątpliwy (*Papaver dubium* L.). W prawym dolnym narożniku obrazu dostrzec można jeszcze jedną nierozpoznaną do końca roślinę, a mianowicie kępę dłoniasto dzielnych liści. Ich cechy pozwalają przypuszczać, że jest to być może przedstawiciel rodzaju jaskier (*Ranunculus* L.) lub bodziszek (*Geranium* L.). Brak kwiatów uniemożliwia jednak jego pełną identyfikację. Wszystkie rozpoznane na obrazie rośliny przedstawione są w całym pokroju. Z wyjątkiem pokrzywy i tajemniczej rośliny w dolnym prawym rogu uchwycone są one w stanie kwitnienia, a w przypadku babki zwyczajnej być może nawet owocowania, gdyż na szczycie jej pojedynczej szypuły nie widać dokładnie ani kwiatów ani

⁵ Vicenza, *Museo Civico*, 1467-1470.

⁶ D. de Vos, *Hans Memling. L'oeuvre complet*, s. 90.

owoców. Budowa morfologiczna rozpoznanych roślin odwzorowana jest dokładnie, o czym świadczą poprawnie znaczone kształty liści oraz często dostrzegalna nerwacja blaszek liściowych. Niestety na większości roślin z wyjątkiem maku, kuklika i kosaćca budowa kwiatów nie została wiernie uchwycona. Memling ogranicza się tylko do zasugerowania ich obecności plamami farby w odpowiednim kolorze. Artysta stara się natomiast odzwierciedlić właściwe proporcje pomiędzy poszczególnymi gatunkami. Malarz zestawiał koło siebie rośliny z różnych siedlisk. Od roślin wymagających wybitnie wilgotnego podłoża (kosaciec żółty), do gatunków rosnących na glebach świeżych i suchych (mak polny, sałatnik leśny). Obok siebie zestawiał także gatunki leśne (kulik pospolity) z roślinami występującymi przeważnie na otwartej przestrzeni o wysokim nasłonecznieniu (mak polny). Wstępują również takie gatunki, które w naturze zajmują zbliżone siedliska i często tworzą fitocenozy. Są to: mniszek pospolity, babka zwyczajna, stokrotka pospolita i pokrzywa zwyczajna. Gatunki te porastają bowiem siedliska synantropijne takie jak nieużytki, przydroża i obszary ruderalne. Warto również zaznaczyć, że Memling kieruje się częściowo wymaganiami ekologicznymi konkretnych gatunków, gdyż umieszcza kosaćca żółtego na brzegu zbiornika wodnego, a sałatnika leśnego przy skale. Ta ostatnia wymieniona roślina często bowiem w naturze porasta skały, zwłaszcza wapienne⁷.

Dwie pozostałe tablice omawianego tryptyku są uboższe w rośliny. Na panelu centralnym ze sceną Ukrzyżowania rozpoznać można tylko schematycznie namalowaną stokrotkę pospolitą. Na prawym zaś skrzydle z klęczącym młodym mężczyzną i św. Wilhelmem, również stokrotkę uzupełnioną o kwitnącego jaskra ostrego (*Ranunculus acris* L.) uchwyconego w pełnym pokroju.

Równie bogaty florystycznie jest obraz przedstawiający Opłakiwanie⁸. Według historyków sztuki uchwycony w nim krajobraz wykazuje pewną zbieżność w odniesieniu do Tryptyku Jana Crabbe.⁹ Jednakże pod względem namalowanych roślin wyraźnie się od niego różni. Wśród rozpoznanych gatunków powtarza się bowiem tylko

⁷ B. Gibbons, P. Brough, *Atlas roślin Europy Północnej i Środkowej*. tłum. B. Sudnik-Wójcikowska, I. Krężeska, Warszawa 1995, s. 282.

⁸ Rzym, Galleria Doria Pamphilj, 1475-1480

⁹ D. de Vos, *Hans Memling. L'oeuvre complet*, s. 138.

mniszek pospolity, mak oraz roślina przypominająca swoim pokrojem pokrzywę zwyczajną. Pozostałą szatę roślinną tworzą cztery inne zidentyfikowane gatunki, a mianowicie: koniczyna łąkowa (*Trifolium pratense* L.), orlik pospolity (*Aquilegia vulgaris* L.), fiołek wonny (*Viola odorata* L.) i prawdopodobny jaskier rozłogowy (*Ranunculus repens* L.). Za tym ostatnim gatunkiem przemawiają zwłaszcza podwójnie pierzaste liście z listkami dolnymi na czytelnych i krótkich ogonkach. To właśnie ta cecha odróżnia tę roślinę od innego podobnego gatunku, a mianowicie jaskra bulwkowego (*Ranunculus bulbosus* L.). Podobnie jak na wcześniej analizowanym obrazie rośliny zostały uchwycone w całej okazałości z wiernie przedstawionymi organami wegetatywnymi i generatywnymi. Choć podobnie jak na wcześniejszych tablicach są one bardziej zasugerowane niż odtworzone z botaniczną dokładnością. Ich proporcje i wielkości wydają się być poprawne i zgodne z rozmiarami osiąganymi przez te gatunki w rzeczywistości. Porównując sposób odwzorowania roślin, które zostały już powtórzone na wcześniejszych tablicach można stwierdzić, że nie są on swoimi kopiami. Cechuje je odmienny układ liści i łodyg. Należy jednak zaznaczyć, że kształt liści mniszka wykazuje pewien rodzaj analogii i powtarzalnego uproszczenia. Szata roślinna tego obrazu również nie odnosi się do jednego siedliska. Malarz miesza ze sobą gatunki występujące w odmiennych warunkach ekologicznych. Łączy na przykład orlika pospolitego, gatunek porastający widne lasy, z koniczyną łąkową i jaskrem rozłogowym, które występują w naturze na łąkach i przydrożach. Warto jednak zaznaczyć, że większość namalowanych na tym obrazie roślin z wyjątkiem orlika zajmuje także zbiorowiska synantropijne.

W kolejnym analizowanym obrazie wrasta powtarzalność gatunków, które już wcześniej pojawiły się na omawianych wyżej tablicach. Tym dziełem jest Dyptyk Świętego Jana i Świętej Weroniki¹⁰. Na tablicy ze Świętym Janem skład gatunkowy użyty przez malarza jest prawie całkowicie powtórzony. Rozpoznać tu można bowiem mniszka pospolitego, koniczyną łąkową, babkę zwyczajną, sałatnika leśnego, stokrotkę pospolitą oraz prawdopodobnie jaskra o czym sugerują dłoniastopodzielone liście oraz żółte plamy oznaczające

¹⁰ Monachium, Alte Pinakothek (tablica ze św. Janem); Waszyngton, National Gallery of Art, Samuel H.Kress Collection (tablica ze św. Weroniką), 1483

kwiaty. Cechy te nie są jednak wystarczające do określenia konkretnego gatunku. Innym zagadkowym okazem jest roślina znajdująca się w centralnej części obrazu, naprzeciwko stóp świętego. Doskonale zarysowany strzałkowaty kształt jej liści o dość długich ogonkach pozwala przypuszczać, że jest to szczaw zwyczajny (*Rumex acetosa* L.). Wszystkie wymienione rośliny z wyjątkiem babki i hipotetycznego szczawiu mają wyraźne kwiaty. Analogiczne jak na wcześniejszych obrazach odwzorowanie gatunków jest dokładne i uwzględnia najważniejsze cechy ich budowy morfologicznej. Dalej jednak budowa samych kwiatów nie jest odtwarzana precyzyjnie. Można jednak zauważać próby lepszego ich malowania, gdyż w koszyczku mniszka i sałatnika leśnego widać zarysy kwiatów jęczyczkowatych. Rozmiary namalowanych okazów są zgodne z rzeczywistością choć wysokość sałatnika budzi wątpliwości, gdyż w naturze jest on bardziej okazały. Żadna z namalowanych tutaj roślin nie jest kopią okazu spotykanego już wcześniej. Istnieją jednak pewne podobieństwa w zarysowywaniu kształtów liści zwłaszcza u sałatnika, oraz hipotetycznego jaskra. Analiza warunków siedliskowych ujawnia te same, co tej pory wnioskowe, a mianowicie malarz łączy gatunki różnych fitocenoz, chociaż większość z nich spotkać można na zbiorowiskach synantropijnych.

W obrazie ze świętą Weroniką różnorodność gatunkowa nie jest większa. Występuje tu bowiem wymieniany już wcześniej: mniszek pospolity, stokrotka pospolita, babka zwyczajna, jaskier ostry oraz liście przypuszczalnego fiołka wonnego. Dodatkowo nowym gatunkiem nie wymienionym dotychczas jest znajdujący się w prawym dolnym rogu tablicy glistnik jaskółcze ziele (*Chelidonium majus* L.). Roślina ta uchwycona jest w całym pokroju z charakterystycznymi pierzastodzielnymi liśćmi, których krawędzie są nierówne dając wrażenie, że tak jak w naturze są karbowane. Wszystkie zidentyfikowane rośliny z wyjątkiem mniszka i fiołka uchwycone są w stanie kwitnienia. Dokładność przedstawienia samych kwiatów jest jednak niska. Malarz ogranicza się tylko do plamy barwnej sugerującej właściwy ich kolor. Wysokim poziomem dokładności odwzorowania cechują się natomiast liście, dając temu szczególny wyraz w zobrazowaniu babki zwyczajnej i stokrotki. Wysokość i proporcje omawianych roślin są prawidłowe, chociaż w rzeczywistości jaskier i glistnik osiągają większe rozmiary. Skład florystyczny tego obrazu pod względem

siedliskowym wykazuje największą dotychczas spójność. Większość zidentyfikowanych na tej tablicy gatunków spotykanych jest na przydrożach i nieużytkach, a więc w zbiorowiskach synantropijnych.

Kolejne nowe zidentyfikowane rośliny obecne w twórczości Hansa Memlinga, odnaleźć można w obrazie *Madonna z Dzieciątkiem na tronie*¹¹. Znajdują się one na drugim planie po lewej i prawej stronie centralnie umieszczonego tronu. Są to orlik pospolity, kosaciec bródkowy (*Iris germanica* L.), lilia biała (*Lilium candidum* L.), prawdopodobny fiołek wonny oraz piwonia (*Paeonia* sp.). Być może ta ostatnia wymieniona roślina to występująca w północnej i środkowej Francji *Paeonia mascula* (L.) Miller¹². Za tym rozpoznaniem przemawia kolor oraz kształt jej kwiatów i liści. Blaszki liściowe są bowiem w naturze połyskujące, co najprawdopodobniej malarz starał się odzwierciedlić stosując jasne smugi farby dając złudzenie refleksów świetlnych. Przedstawione rośliny mimo znacznego oddalenia od pierwszego planu są odwzorowane stosunkowo wiernie z uwzględnieniem najistotniejszych cech ich budowy zewnętrznej. Wszystkie z wyjątkiem fiołka są uchwyczone w stanie kwitnienia. W przeciwieństwie do poprzednich obrazów odwzorowanie samych kwiatów jest znacznie dokładniejsze. Widać to szczególnie w ukazaniu budowy okwiatu orlika, kosaćca i lilii. Wielkości rozpoznanych roślin trudno ocenić ze względu na znaczne ich oddalenie od pierwszego planu. Wydaje się jednak, że pod względem ich wzajemnego sąsiedztwa malarz starał się je zróżnicować i zachować właściwe proporcje. W ujęciu siedliskowym prezentowane gatunki nie wykazują spójności. Prezentują bowiem grupę roślin z różnych siedlisk i obszarów klimatycznych, ale o wyraźnym znaczeniu symbolicznym nawiązującym do religijnej i mistycznej treści dzieła¹³.

Następnym analizowanym obrazem jest tablica ze *Świętym Hieronimem*¹⁴, która ukazuje umartwiającego się pustelnika na tle skalistego pejzażu. W przedstawieniu tym udało się zidentyfikować sześć roślin: mniszka pospolitego, babkę zwyczajną, sałatnika

¹¹ Grenada, *Capilla Real*, 1492-1494

¹² B. Gibbons, P. Brough, *Atlas roślin Europy Północnej i Środkowej*, s. 62.

¹³ S. Kobieltus, *Florarium christianum. Symbolika roślin - chrześcijańska starożytność i średniowiecze*, Kraków 2006; M. Żak, *Przyroda w malarstwie niderlandzkim XV wieku – jej znaczenie symboliczne i użytkowe*, [w:] *Przyroda – Filozofia – Teologia. Obszary i perspektywy dialogu*, Meller J., Śnieżyński A. (red.), Warszawa 2010, s. 57-66.

¹⁴ Bazylea, *Offentliche Kunstsammlung*, Kunstmuseum, 1485-1490

leśnego oraz przypuszczalnego fiołka wonnego, jaskra rozłogowego i pokrzywę zwyczajną. Wątpliwości odnoszące się do tych trzech ostatnich gatunków wynikają z faktu, że nie posiadają one jednoznacznie zarysowanych liści i kwiatów. Na szczególną uwagę zasługuje także tajemnicza roślina zlokalizowana po prawej stronie krzyża. Jej specyficzne liście o wąsko owalnych zarysach zbudowane są jak gdyby z poprzecznych żeber. Wygląd tak namalowanych blaszek liściowych sugeruje, że artysta chciał odzwierciedlić przedstawiciela klasy Paprocie (Filicopsida), a dokładniej rodziny Paprotnikowate (Aspidiaceae) lub Wietlicowate (Athyriaceae; Woodsiaceae)¹⁵. Z drugiej jednak strony wzniesiony pokrój z wyraźnym pojedynczym i ulistnionym pędem utrudnia przypisanie tej rośliny do wskazanych taksonów. Z pośród wszystkich namalowanych na tej tablicy roślin tylko sałatnik, mniszek, jaskier i babka wykazują oznaki kwitnienia, przy czym w przypadku babki na końcach jej szypuł może być także owocostan. Sposób odwzorowania roślin jest podobny do tych z wcześniejszych obrazów. Cechują się one jednak mniejszą dokładnością, schematycznym ujęciem i ciemniejszą tonacją barwną zwłaszcza, że umieszczone są na tle jasnych skał. Mają one właściwe pokroje i typowe cechy charakterystyczne dla poszczególnych gatunków. Jednakże same kwiaty znów są uchwycone schematycznie. Rozmiary namalowanych okazów wydają się prawidłowe i zgodne z rzeczywistością. Porównując gatunki, które już wcześniej pojawiły się w analizowanych obrazach nie dostrzega się wyraźnych analogii w ich przedstawianiu. Największe podobieństwo wykazuje namalowana pokrzywa, mniszek i babka. Podobieństwo odnaleźć można także w kształtach liści sałatnika leśnego, chociaż cały jego pokrój i układ pędów nie został powtórzony. Pod względem siedliskowym zidentyfikowane botanicznie rośliny nie pasują do ukazanego skalistego krajobrazu. Zarówno przypuszczalny jaskier rozłogowy, fiołek wonny jak i pokrzywa zwyczajna wymagają siedlisk wilgotnych lub świeżych. Jedynie sałatnik leśny może rosnąć na suchych skałach i gruzowiskach. Obecność mniszka i babki w tak przedstawionym artystycznie zbiorowisku tłumaczyć może fakt, że gatunki te charakteryzują się wysoką tolerancją ekologiczną i spotkać je można na wielu siedliskach.

¹⁵ L. Rutkowski, *Klucz do oznaczania roślin naczyniowych Polski niżowej*, Warszawa 2007, s. 35-43

Obrazem o rozbudowanej szacie roślinnej, choć nie tak różnorodnej gatunkowo jest Tryptyk Ziemską Próżność i Boskie Zbawienie¹⁶ a zwłaszcza tablica prezentująca Próżność. Rozpoznać tu można bowiem gatunki znane już z wcześniej omawianych dzieł. Są to: mniszek pospolity, orlik pospolity, babka zwyczajna, prawdopodobny jaskier rozłogowy oraz nie wykazana wcześniej babka lancetowata (*Plantago lanceolata* L.). Za stopą nagiej kobiety stojącej w centrum sceny, dostrzec można jeszcze jedną roślinę, której niestety nie udało się w pełni oznaczyć. Jej pokrój, zabarwienie pędów i prawdopodobnych kwiatów oraz kształt liści sugeruje, że być może jest to przedstawiciel rodzaju koniczyna (*Trifolium* L.). Podobne wątpliwości budzi okaz znajdujący się pomiędzy leżącymi psami. Najprawdopodobniej jest to przyziemna rozeta stylizowanych liści fiołka (*Viola* sp.). Obraz ten mimo uboższego składu florystycznego charakteryzuje się najlepszym jak do tej pory odwzorowaniem poszczególnych roślin. Mają one precyzyjnie namalowane kształty blaszek liściowych oraz odzwierciedloną budowę kwiatów. Widoczne są bowiem zarysy płatków koron jaskra, kwiaty jęczminkowe u mniszka, a nawet żółte pręciki u orlika zasygnalizowane jasną kropką farby. Dodatkowo precyzję malarza podkreśla uchwycony kulisty owocostan mniszka w postaci puszystego „dmuchawca”. Wielkości poszczególnych roślin względem siebie i kobiety wydają się być poprawne. Analizując rozpoznane gatunki w odniesieniu do zależności siedliskowych można zauważyć, że z wyjątkiem orlika pospolitego większość z nich porasta w naturze podobne siedliska. Występują bowiem one w miejscach przekształconych przez człowieka jak przydroża, przychacia, zarośla i nieużytki.

Swoistym potwierdzeniem powtarzalności doboru roślinnego zastosowanego w twórczości Hansa Memlinga jest Dyptyk Jean’a du Cellier¹⁷. Dzieło to składa się z dwóch tablic, na których lewa przedstawia Madonnę z Dzieciątkiem w otoczeniu sześciu świętych niewiast, prawa zaś kłęczącego Jean’a du Cellier w obecności św. Jana Chrzciciela¹⁸. Na pierwszym obrazie świat roślin ograniczony jest jedynie do róży (*Rosa* sp.) o białych i czerwonych kwiatach oraz kwitnącego mniszka pospolitego. Pozostałe rośliny zarówno na

¹⁶ Strasburg, Musée des Beaux-Arts, 1485

¹⁷ Paryż, Musée du Louvre, 1482

¹⁸ D. de Vos, *Hans Memling. L'oeuvre complet*, s. 234.

pierwszym jak i na trzecim planie namalowane są schematycznie, co uniemożliwia ich botaniczną identyfikację. Znacznie lepiej pod względem przyrodniczym prezentuje się skrzydło prawe z wizerunkiem donatora. Na tym przedstawieniu udało się rozpoznać aż osiem gatunków z czego sześć jest w pełni oznaczonych. Murawę budują zatem: glistnik jaskółcze ziele, stokrotka pospolita, mniszek pospolity, babka zwyczajna, babka lancetowata, fiołek wonny oraz prawdopodobny mak polny i jaskier ostry. Jak widać dobór zastosowanych przez malarza gatunków jest w całości powtórzony. Sposób ich namalowania jest zbliżony do roślin z omawianych wcześniej dzieł, jednak żadna z nich nie jest kopią. Podobieństwa w kształtach liści i kwiatów dotyczą przede wszystkim mniszka, glistnika, babki i fiołka. Botaniczne odwzorowywanie poszczególnych roślin jest dosyć wysokie. Świadczą o tym różowo zabarwione kwiaty jęczminkowate u stokrotki oraz widoczne cztery płatki korony w kwiatkach glistnika. Zdecydowanie schematycznej uchwycił mak i jaskier, gdzie uproszczenia dotyczą nie tylko organów generatywnych, ale też liści. Rozmiary i proporcje rozpoznanych roślin wydają się być poprawne i zgodne z rzeczywistością. Wszystkie rozpoznane gatunki mogą w naturze występować w siedliskach synantropijnych, nie są jednak charakterystyczne dla konkretnej fitocenozy ujętej w systematyce fitosocjologicznej¹⁹.

PODSUMOWANIE

Do badań wybrano siedem obrazów Hansa Memlinga w tym jeden tryptyk i dwa dyptyki. Łącznie przeanalizowano 11 przedstawień, w których udało się zidentyfikować 14 w pełni oznaczonych gatunków i 5 hipotetycznych. Ponadto rozpoznano jeden rodzaj róży (*Rosa* L.). Do gatunków, których identyfikacja budzi największe wątpliwości należą: mak polny, fiołek wonny, jaskier rozłogowy, szczaw zwyczajny i *Paeonia mascula*, która nie posiada polskiej nazwy gatunkowej. Z powyższych danych wynika, że różnorodność florystyczna badanych obrazów Memlinga jest uboga. Ogranicza się on zaledwie do kilku gatunków, które stale powtarza w swoi-

¹⁹ W. Matuszkiewicz, *Przewodnik do oznaczania zbiorowisk roślinnych Polski*, Warszawa 2007.

ch dziełach. Najczęściej bo aż ośmiokrotnie pojawia się mniszek pospolity, sześciokrotnie babka zwyczajna i stokrotka pospolita. Przypuszczalny fiołek wonny powtarza się pięć razy, zaś pokrzywa zwyczajna, sałatnik leśny, jaskier ostry, orlik pospolity, hipotetyczny mak polny i jaskier rozłogowy trzykrotnie. Koniczyna łąkowa, glistnik jaskółcze ziele i babka lancetowata występują na dwóch obrazach. Pozostałe rośliny (kosaciec żółty, kosaciec bródkowy, kuklik pospolity, lilia biała i przypuszczalny szczaw zwyczajny oraz *Paeonia masecula*) pojawiają się tylko raz. Należy jednak zaznaczyć, że mimo często powtarzanego doboru gatunkowego, Memling nie kopiuje poszczególnych roślin. Różnią się one ułożeniem liści, pędów, kwiatów i wielkością. Największe zbieżności odnoszą się do sposobu uchwycenia blaszek liściowych mniszka pospolitego, babki zwyczajnej oraz sałatnika leśnego, choć i one nie są swoim kalkami.

Warto również zaznaczyć, że różnorodność gatunkowa i sposób malowania roślin nie ulega zmianie w zależności od czasu powstawania obrazów. Zarówno dzieła z początku twórczości Memlinga, jak i z ostatnich lat jego życia prezentują zbliżony sposób uchwycenia roślin.

Sposób odwzorowania większości gatunków jest poprawny. Malarz ukazuje je przeważnie w całym pokroju uwzględniając najistotniejsze cechy ich budowy zewnętrznej. Przywiązuje jednak większą uwagę do dokładniejszego przedstawiania liści niż kwiatów i owoców, które traktuje ogólnikowo i schematycznie. Jedyne okwiat namalowanych orlików, kosaćców i lilii cechuje się większą precyzją odwzorowania. Wysokości i proporcje rozpoznanych gatunków na większości obrazów wydają się być prawidłowe. Analizując przedstawione rośliny w ujęciu warunków siedliskowych można stwierdzić, że malarz umieszcza koło siebie gatunki z różnych często skrajnych zbiorowisk (leśnych i łąkowych). Z drugiej strony łączy rośliny, które w naturze mogą porastać siedliska synantropijne i tworzyć fitocenozy antropogeniczne.

Ja wynika z powyższych badań obrazy Hansa Memlinga wypełnione są światem roślin, który jest jednak dosyć ubogi i powtarzalny. Nie zmienia to jednak faktu, że jego dzieła są wybitne i świadczą o wysokich umiejętnościach malarskich tego artysty.

LITERATURA

- Behling L., 1957. *Die Pflanze in der mittelalterlichen Tafelmalerei*, Hermann Böhlaus Nachfolger, Weimar.
- Belting H., 1994. Kruse Ch., *Die Erfindung des Gemäldes. Das erste Jahrhundert der niederländischen Malerei*, Hirmer Verlag, München.
- Friedländer Max J., 1971. *Early Netherlandish Painting*, t. 6: *Hans Memling and Gerard David*, La Connaissance, Brussels.
- Gibbons B., Brough P. 1995. *Atlas roślin Europy Północnej i Środkowej*. tłum. B. Sudnik-Wójcikowska, I. Krężeleska, Oficyna Wydawnicza MULTICO, Warszawa.
- Kobielus S., 2006. *Florarium christianum. Symbolika roślin – chrześcijańska starożytność i średniowiecze*, TYNIEC Wyd. Benedyktynów, Kraków.
- Kulesza P., 2011. *Szata roślinna w krajobrazach malarstwa niderlandzkiego XV wieku. Identyfikacja botaniczna roślin na wybranych obrazach. The flora in the Landscapes of 15th Century Netherlandish Painting. Botanical Identification of Plants in selected Paintings*, Wydawnictwo KUL, Lublin.
- Matuszkiewicz W., 2007. *Przewodnik do oznaczania zbiorowisk roślinnych Polski*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Mazurczak U. M. 2004. *Miasto w pejzażu malarskim XV wieku. Niderlandy*, Wydawnictwo KUL, Lublin.
- Rutkowski L., 2007. *Klucz do oznaczania roślin naczyniowych Polski niżowej*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Vos D. de., 1994. *Hans Memling. L'oeuvre complet*, Fonds Mercator Paribas, Anvers.
- Vos D. de., 1996. *Hans Memling*, [w:] *The Dictionary of Art*, red. J. Turner, The Grove Press, New York.
- Żak M., 2010. *Przyroda w malarstwie niderlandzkim XV wieku – jej znaczenie symboliczne i utylitarne*, [w:] *Przyroda – Filozofia – Teologia. Obszary i perspektywy dialogu*, Meller J., Śnieżyński A. (red.), Wyd. UKSW, Warszawa, s. 57-66.

Adres do korespondencji:

Piotr Kulesza
Katedra Ochrony Środowiska Przyrodniczego i Krajobrazu
Instytut Architektury Krajobrazu
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
e-mail: pkulesza@kul.pl